

ПРИМІТКИ ТА КОМЕНТАРІ

АВТОБІОГРАФІЯ ГРИГОРИЯ АНДРЕЕВИЧА ЛЯПУНОВА

...из с. Гуляйполя, Александровского у[езда] Екатеринославской губернии... – йдеться про сучасне місто Гуляйполе, Запорізької області України, що є одним з найвідоміших історичних міст Подніпров'я. Розташоване по обидва береги р.Гайчур (Гайчул). На сьогоднішній день має статус міста районного підпорядкування і, водночас, абсолютно незпівставиму з ним історичну відомість світового масштабу яку отримало у 1917-1921 рр. в якості політичного та військового центру махновського руху. На початку ХХ ст. площа села була найбільшою з усіх населених пунктів Олександрівського повіту, в ньому мешкало близько 10000 чол. В лютому 1921 р. Гуляйполе було проголошено центром однойменного повіту і отримало статус міста. З 1923 по 1938 р. знову мало статус села, з 1938 р. поновлено в якості міста. В 1923-1931, 1935-1962, 1965-2006 рр. було та є районним центром.

...в земской школе... – йдеться про *Першу гуляйтільську міністерську народну школу*.

...под Хотином... – Хотин – одне з найстаріших міст України. Відоме з Х ст. З XII ст. знаходився у складі Галицького князівства. Згодом перебувало під владою Молдавії, Туреччини, Речі Посполитої. В кінці XV ст. господар Молдавії Стефан Великий перетворив місто в фортецю. В XVII-XVIII ст. Хотин був ключовою фортецею Османської імперії на північному кордоні. Під стінами Хотину сталося кілька визначних битв пізнього середньовіччя. По Бухарестському мирному договору 1811 р. Хотин відійшов до Російської імперії. Розташовуючись в кількох кілометрах від російсько-австрійського кордону мав статус другорозрядної фортеці. В 1818 р. Хотин отримав статус міста. Нині, адміністративний центр Хотинського району Чернівецької області. Розташований на правому березі р.Дністр в 20 км від залізничної станції Кам'янець-Подільський.

...работать в литейном заводе Я.Кригера... – йдеться про «Чугунно-ливарно-механічний завод і фабрику землеробських знарядь «Богатир» заводчика Я.Я.Кригера. Найбільше промислове підприємство Гуляй-Поля кінця XIX – початку ХХ ст. Завод почав роботу в 1882 р. Випускав молотарки, жатки-лобогрійки, сівалки різних типів, букери, плуги, соломорізки та кукурудзомолотарки. Також виробництво спеціалізувалося на чугунних та мідних виливках, ремонті сільськогосподарського реманенту, виготовленні та встановленні механічних приводів. З 1915 р. виконувало військові замовлення. В 1919 р. на базі даного підприємства махновці намагалися відкрити завод по виготовленню боєприпасів та колючого дроту. На сьогодні – завод «Сільмаш».

...на трубопрокатном заводе Ланге... – йдеться про залізоливарний, залізопрокатний і трубопрокатний завод, що почав роботу в 1895 р. біля робітничого селища Амур, напроти Катеринославу, через р.Дніпро. Вважається найстарішим підприємством Амуру. Назва заводу походить від прізвища його

власника, бельгійського інженера. Робочий день на заводі був не менше 12 годин на день.

...получать из рук отца «Искру»... – йдеться про «Іскру», першу російську нелегальну соціал-демократичну газету, що виходила з грудня 1900 по жовтень 1905 р. Перший номер 11(24) грудня 1900 р. вийшов в м.Лейпцігу, другий – в Мюнхені, Лондоні, Женеві. Загалом було видрукувано 112 номерів газети середнім тиражем близько 8000 екз. Газета багато в чому сприяла підготовці програми російської соціал-демократичної робітничої партії та її уставу, скликанню 2-го з'їзду РСДРП (1903), що оголосив «Іскру» головним друкованим органом партії.

...прокламации С. Д. Р. партии... – йдеться про РСДРП (Російську соціал-демократичну робітничу партію), нелегальну політичну партію марксистського спрямування, в Російській імперії, кінця XIX – початку XX ст. Перший, об'єднуючий з'їзд РСДРП відбувся в Мінську в 1898 р. На другому з'їзді в 1903 р. партія розкололася на дві фракції – більшовиків та меншовиків. Згодом більшовики прийшли до влади в Росії завдяки Жовтневому перевороту (революції) 1917 р. ставши фундаментом комуністичного тоталітарного режиму.

...в поселке Амур... – йдеться про робітниче селище Амур (зараз Амур-Нижньодніпровський район м.Дніпропетровська) на лівому березі Дніпра. Виникло в 1875 р. Походження назви селища малозрозуміле, насьогодні існує три досить малопереконливих версії. В 1900 р. селище нало населення в 20 000 чол., аптеку, чотири пристані. Зростаючи з року в рік Амур захопив величезну територію, що прилягала до місцевих заводів. Зараз це площа між сучасним жилмасивом Фрунзенським і вул. Залізничною (тепер Каруни). Умовно, за характером ґрунтів під побудовами поселення поділялося на дві нерівнозначні частини: Чорнозем, з характерною дворовою забудовою й садками, та ближчі до р.Дніпра Піски. До 1884 р. Амур сполучався з Катеринославом пароплавами та човнами, взимку – санним шляхом, згодом через так званий «старий» залізничний міст.

...отец ходит на социал-демократические собрания... – йдеться про заходи, що влаштовувалися Катеринославським комітетом РСДРП. Перша катеринославська соціал-демократична організація «Союз боротьби за визволення робітничого класу» була створена з окремих марксистських гуртків в 1897 р. Одним з її засновників, зокрема, був відомий згодом «більшовик» І.Бабушкін. В березні 1898 р. СБВРК була перейменована в комітет РСДРП. Представник катеринославських соціал-демократів брав участь в 1898 р. у першому з'їзді РСДРП у Мінську.

...эсеры... – йдеться про есерів, членів партії соціалістів-революціонерів. ПСР – загальноросійська політична партія, що існувала в 1901-1923 рр. Програма партії основними вимогами висувала ліквідацію самодержавства, демократичну республіку, громадянські права і свободи, восьмигодинний робочий день, соціалізацію землі тощо. Есери використовували в боротьбі різноманітні методи – від легальних до збройного повстання. Велике місце відводилося організації індивідуального терору, провадженням якого займалася

Бойова організація есерів. Чисельність партії в кращі роки сягала десятків тисяч чоловік. Соціальний склад: інтелігенція, селяни, робітники. З лідерів виділялись: В.Чернов, О.Гоц, М.Авксентьев та інші. Видавала журнал “Вісник революції”, газети “Революційна Росія”, “Знамено труда” тощо. В період революції 1905-1907 рр. есери приймали участь в збройних повстаннях в Москві (грудень 1905 р.), Крондштаті і Свеаборзі (літо 1906 р.), мали своїх представників в Радах робітничих і солдатських депутатів, у Всеросійському селянському союзу, групу з 37 депутатів у Другій Державній думі.

...«Капитал» К.Маркса...– йдеться про програмну книгу марксизму як політичної течії. Перший том «Капіталу» був закінчений і виданий німецьким революціонером єврейського походження Карлом Марксом в 1867 р. Два інші томи готував до видання і видавав Ф.Енгельс, відповідно в 1885 та 1894 роках. Викладені в праці ідея прибуткової вартості, історія розвитку капіталізму, висновок про невідворотність його загибелі і переходу суспільства до комунізму в результаті пролетарської революції зробили значний вплив на соціальну думку і історію суспільства в кінці ХІХ – початку ХХ ст.

...влияние народничества...– йдеться про народництво – ідеологію і рух різночинної інтелігенції в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Народницька ідеологія довгий час домінувала в російському революційному русі являючи собою сплав утопічного соціалізму з словянофільськими поглядами про особливий історичний шлях розвитку російського народу. В 1901-1902 рр. розрізнені гуртки революційних народників об’єдналися в партію соціалістів-революціонерів до якої вступив і В.Антоні. Ідейна платформа нової народницької партії була доповнена деякими марксистськими положеннями.

...В 1903 г. вспыхнули всеобщие политические стачки на юге России...– автор згадує про історичні події, які дістали в радянській офіційній історіографії умовну назву «загального політичного страйку на Півдні Росії 1903 р.» Страйки мали місце 20-25 серпня 1903 р. Загалом страйкувало, під проводом соціал-демократичних комітетів близько 200000 робітників, в основному на Закавказзі та в Україні.

...Забастовал весь рабочий Екатеринослав... – страйк катеринославських робітників почався 7 серпня 1903 р., коли застрайкували робітники залізничних майстерень, Брянського та гвоздильного заводів. 8 серпня до страйку приєдналися робітники підприємств Амуру. Протягом кількох днів не працювали майже всі підприємства міста. Робітники відкрито мітингували в робітничих районах: Чечелівці, Кайдаках, Амурі. Робота на заводах Катеринославу відновлася 11-12 серпня 1903 р., на підприємствах Амуру та Нижньодніпровська – 13 серпня.

...В городе солдаты три раза расстреливали рабочий митинг под Красными Знаменами, оставив на земле 53 трупа и много раненых...– розстріл мирного робітничого мітингу в Катеринославі стався 7 серпня 1903 р. в перший день загального страйку. Згідно офіційних даних було вбито і поранено близько 25 учасників мітингів, багато заарештовано.

...в листопрокатный Шодуара...– йдеться про завод Бельгійського акціонерного товариства трубопрокатних заводів, відомий на Амурі як Шодуар

«Б». Почав випуск продукції в 1899 р. В 1920 р. був об'єднаний з заводом Ланге в одне підприємство “завод імені Комінтерну”, нині – підприємство “Комінмет”.

...во главе с исправником...– Исправник – голова повітової поліції в Російській імперії в 1852-1917 рр. Призначався урядом. Деяко раніше (1785-1852 рр.) вибирався місцевими дворянами і називався капітаном-ісправником.

Когда сама администрация сожгла трубный Ланге...– велика пожежа на заводі Ланге сталася в другій декаді січня 1905 р., під час чергового страйку його робітників. Отримавши від страхового товариства велику суму відшкодування господар заводу втік за кордон. Після цього підприємство кілька років простояло на консервації.

...станции Пологи, Ек[атериненской] ж[елезной] д[ороги]...– йдеться про сучасне м. Пологи Запорізької області України. Залізнична станція виникла тут наприкінці ХІХ ст. під час будівництва залізниці, що з'єднувала м. Бердянськ з Донецьким басейном та Харковом. В 1887 р. на місці сучасних Поліг виникає грабарський пункт. З 1890 р. між ним та р.Конкою з'являються кілька будинків будівельників та залізничних робітників. З 1894 р. почали роботу залізничні майстерні і споруджено залізничну станцію, основна споруда якої збереглася досьогодні. Станція і пристанційне селище отримали назву від розташованої за 3 км слободи Нові Пологи. В 1904 р. через Пологи пролягла друга залізнична лінія Олександрівськ-Волноваха, що зробила Пологи залізничним вузлом.

...товарищем Лениным...– Ленін (Ульянов) Володимир Ілліч (1870-1924) – радянський партійний і державний діяч. Організатор, ідеолог і незмінний керівник партії більшовиків. Голова РНК и РТО РСФРР та СРСР (1918-1924). Один з найбільш одіозних політиків в історії людства.

...По призыву первого в истории Совета Рабочих депутатов...– перша в історії російського революційного руху Рада робітничих депутатів, що виникла в м.Івано-Вознесенську влітку 1905 р. не мала ніякого загальноросійського впливу. В даному випадку автор має на увазі Московську Раду робітничих депутатів, що відразу повела політику підготовки до збройного антидержавного повстання і діяльність якої була найбільш резонансною.

...во Всероссийской всеобщей Октябрьской стачке, которая оказалась революцией против царского самодержавия...– Всеросійський жовтневий політичний страйк почався 6 жовтня 1905 р., коли під керівництвом есера О.Ухтомського застрайкували машиністи товарних потягів Московсько-Казанської залізниці. Залізничники в перші дні страйку проявили себе як його найпалкіші прихильники. 7-8 жовтня потяги зупинилися на 6 російських залізницях. 12 жовтня бастувало вже 14 залізниць і 750 000 робітників та службовців. Під час Всеросійського залізничного страйку рух припинився на більшості залізничних ліній країни. З 10-11 жовтня до страйку приєдналися промислові робітники. Загалом страйкувало близько 2 000 000 чол. Страйки супроводжувалися постійними зборами і мітингами, на яких закликалися до збройного повстання, повалення самодержавства, скликання Установчих зборів, встановлення демократичної республіки. Страйк закінчився виданням

царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 р., що робив серйозні політичні поступки.

...Но царский манифест...– йдеться про Маніфест Миколи II від 17(30) жовтня 1905 р. в якому проголошувалося надання Державній Думі законодавчих прав, розширення виборчих прав громадян, демократичні свободи – совісті, друку, зібрань та об'єднань.

...Совет Рабочих депутатов снова призвал весь российский пролетариат повторить революционную стачку в декабре...– 4 грудня 1905 р. засідання Московської Ради робітничих депутатів та Московського комітету РСДРП прийняло рішення поставити питання про початок загального страйку і збройного повстання на обговорення робітників. 5 січня на багатьох московських підприємствах були проведені мітинги і збори, що буцімто одноголосно підтримали пропозицію. В цей же день зібралася загальноміська партійна конференція РСДРП/б/, що запропонувала Московській Раді робітничих депутатів оголосити з 7 грудня загальний страйк, щоб перевести його в збройне повстання. Страйк почався 7 грудня 1905 р. о 12.00. В той же день почалися збройні сутички робітників з поліцією та військами. Припинений згідно рішення виконкому Московської РРД 19 грудня 1905 р.

...Забастовало и наше депо...– йдеться про так зване “нове” пологівське депо, що було побудоване на північній околиці станції в 1905 р. Депо мало 24 ремонтні канали, підйомний і промивний цехи. Протягом місяця тут ремонтувалося 2-3 паровози. Всі роботи виконували вручну 65 чол. За десятигодинний робочий день робітник одержував 40 копійок. Підліток – 15-20 копійок в день. Грудневий страйк пологівських залізничників почався 9 грудня 1905 р.

...Получались депеши о боях в Москве, Горловке, Дебальцево...– йдеться про збройні антидержавні повстання, що відбулися в грудні 1905 р. В Москві будівництво барикад почалося в ніч на 10 грудня. Головним опорним пунктом повсталих став район Пресня, на якому бої продовжувалися до 18 грудня 1905 р. Під час придушення повстання загинуло близько 1250 чол.

В Горлівці страйк почався 9 грудня 1905 р. До 18 грудня страйк носив відносно мирний характер. 16 грудня в місто прибув додатковий загін драгун. Оточивши робітників, що вели переговори з адміністрацією машинобудівного заводу, драгуни запропонували їм видати своїх керівників, а у відповідь на її відмову відкрили стрільбу. Кілька людей було вбито і поранено. Тоді робітники розіслали по сусіднім станціям телеграму про допомогу, на яку відгукнулося кілька робітничих дружин.

В Дебальцево в грудні 1905 р. робітниками та залізничниками було створено бойовий страйковий організаційний комітет, організовано бойову дружину та народну міліцію. 8(21) грудня 1905 р. почався страйк залізничників, до якого приєдналися робітники механічного заводу, шахтарі, селяни. 9(22) грудня влада в Дебальцево перейшла до рук розпорядчого комітету. За його наказом бойова дружина роззброїла поліцію, солдат, конфіскувала зброю у приватних власників. Повстання було придушене російськими військами 21 грудня 1905 р. (3 січня 1906 р.)

...александровским железнодорожникам, забаррикадовавшимся в железнодорожных мастерских...— йдеться про Олександрівське збройне повстання 12-14 грудня 1905 р. Протягом трьох днів робітники, що захопили Південний вокзал (нині вокзал «Запоріжжя-І»), відбивали безперервні атаки козаків-карателів та бойових дружин чорносотенних організацій. Навколо станції були побудовані барикади, на допомогу повсталим прибув загін з Нікополя. 14 грудня, отримавши піхотні підкріплення урядові війська оточили повсталих і остаточно перемогли інсургентів до наступу темряви.

...Разооруженные рабочими жандармы...— Жандармерія – державна служба безпеки, організована на військовий лад. У службовому відношенні підлягала міністерству внутрішніх справ. Жандармерія як окрема державна служба вперше була організована у Франції під час великої французької революції і розбудована в часи імперії. В Російській імперії діяв «окремий корпус жандармів», створений Миколою I в 1827 р. Корпус підлягав міністерству із окремим командиром корпусу, штабом і жандармським управлінням. Всю територію імперії було поділено на 8 жандармських округів під керівництвом генералів, їм підлягали губернські, а останнім міські і повітові управління та окремі команди. Останні виконували службу порядкової поліції, тоді як всі інші частини займалися викриттям і розслідуванням антидержавних дій. Для цього жандарми користувалися широкими повноваженнями: правом повсякчасних обшуків, арештів тощо.

...когда карательный отряд донских казаков занял Пологи...— каральний загін (напівсотня 23-го Донського козачого полку) прибув на станцію Пологи 25 грудня 1905 р.

...арестованных сильно избивали...— 27 грудня 1905 р. помічником начальника Катеринославського головного управління залізниць, з допомогою козаків, на території залізничної слобідки, вдалося заарештувати 17 залізничників, які до цього були помічені в революційних настроях. В цей же час сільській громаді Поліг було висунуто ультиматум, щодо видачі «главарів антиурядової агітації». В противному разі було обіцяно обстріляти і спалити село. До 18.00 того ж дня агітатори були видані і заарештовані.

...«Смело друзья, не теряйте бодрость в неравном бою»...— йдеться про так званий «Народовольський гімн», першу популярну пісню російського революційного руху. Написана на основі вірша складеного на початку 1870-х рр. Широко вживалась в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Базою для мелодії послужила пісня «Старий капрал» (вірші В.Курочкина (переклад з франц. вірша-пісні П.Ж.Беранже). Музика приписується студенту Казанського університету М.Пескову, хоча існують і інші гіпотези щодо її авторства. Авторство широкоживаного варіанту тексту приписується різним поетам, зокрема Л.Михайлову, який буцімто написав цього вірша ще в 1861 р. Пісня протрималася в революційному репертуарі до 1917 р. Існують свідчення, що в 1936 р. її співали польські добровольці-інтернаціоналісти в Іспанії. Перша строфа пісні в правильній транскрипції звучить так: “Смело друзья! Не теряйте // Бодрость в неравном бою // Родину-мать защищайте, // Честь и свободу свою”.

...вахмістр... – Вахмістр – унтер-офіцерський чин і посада в кавалерії та жандармерії Російської імперії та деяких інших європейських країн.

...в Замоскворечье... – йдеться про історичний район Москви у закруті річки Москви, на правому її березі, на південь від московського Кремля. З'єднаний з основним масивом міста двома великими мостами через р.Москву. Місце розташування багатьох історичних пам'яток допетровської і післяпетровської Росії, зокрема Третьяковської галереї, церкви Богоматері всіх засмучених тощо.

...Заводским старостой... – йдеться про посаду так званого *фабричного старости*, виборного представника від робітників на підприємствах. Перші фабричні (заводські) старости – «шопстюарти» з'явилися у Великобританії в кінці ХІХ ст. Згодом традиція їх обрання перекинулася на інші європейські країни.

...кружок ораторов, где уроки преподавал тов. Бонч-Бруевич ... – йдеться про Володимира Дмитровича Бонч-Бруевича (1873-1956), видатного російського комуністичного діяча. Був організатором низки більшовицьких газет і видавництв. Доктор історичних наук. Рідний брат М.Д. Бонч-Бруевича, видатного радянського штабіста. В 1917-1920 рр. управляючий справами Ради Народних Комісарів РРСФР. Згодом на науковій роботі. Автор багатьох праць з історії революційних та релігійно-громадських організацій колишньої Російської імперії.

...в полицейский участок... – йдеться про так званий *околоток*, дореволюційний аналог сучасної міліцейської дільниці. Існував тільки в містах Російської імперії на чолі з околоточним наглядачем.

...отправлен на родину по этапу... – йдеться про *етап* в якості партії арештантів, що супроводжується до місця покарання або заслання під охороною конвою.

...Возвратившись в свое село, я организовал группу бедных хлеборобів... – йдеться про «Союз бідних хліборобів» (СБХ), анархо-комуністичну організацію створену В.Антоні та О.Семенютою навесні 1906 р. СБХ нараховував 50 активних членів («груповиків») і близько 200 співчуваючих («масовиків») в основному з числа української селянської молоді. Основними напрямками діяльності СБХ стали: просвітницька робота, проведення революційної пропаганди (усно і через тиражування прокламацій), заходи спрямовані на ліквідацію в окрузі чорносотенних організацій і наслідків столипінської аграрної реформи, підпали поміщицьких маєтків, проведення експропріацій та терористичних актів. СБХ мав зв'язки з анархістськими групами в Катеринославі, Москві, Хотині, Женеві, Парижі. В 1908-1909 рр. верхівка групи зазнала потужних репресій з боку російських карних органів. Недивлячись на це СБХ існував в законспірованому стані до березня 1917 р. Згодом був переформатований в Гуляйпільську групу анархо-комуністів (ГГАК), що існувала в 1917-1919 р. і була перетворена в Гуляйпільський Союз Анархістів (1919-1921 рр.).

...начал гектографировать прокламації... – йдеться про роботу на *гектографі* найпростішому пристрої для розмноження друкованих текстів та

просто виконаних ілюстрацій. Винайдений в 1869 р. в Російській імперії винахідником М.Алісовим. Давав можливість отримувати до 100 копій з оригіналу.

...против столытинской политики расселения крестьян на отрезках... – йдеться про наслідки знаменитого указу від 9 листопада 1906 р. «Про доповнення деяких постанов діючого закону, відносно селянського землеволодіння і землекористування». Згідно урядовому указу всі селяни отримували право виходу з общини, яка в цьому випадку виділяла вихідцю землю у приватну власність. При цьому указ передбачав пільги для заможних господарів з метою підбурити їх до виходу з общини. На основі 12 статті указу селяни мали право вимагати виділення всіх угідь «до одного місця» у вигляді хуторів, або відрубів. Указ був затверджений III Думою тільки 14 червня 1910 р.

...пристав Караченцев... – йдеться про пристава 4-го стану Олександрівського повіту *Антон Караченцев*, голову місцевого осередку промонархічної політичної організації «Союз руського народу».

...союз «истинно русских людей» имени архангела Гавриила... – автор веде мову про «Союз Михаїла Архангела» (паралельна назва «Русській союз имени Михаїла Архангела») одну з найвідоміших «чорносотенних» організацій в Російській імперії. Проте в даному випадку автор помиляється. Події які він в даний момент описує, відбувалися в 1907 р., а дана організація виникла як самостійна сила лише в 1908 р. В 1907 р. єдиною чорносотенною організацією був «Союз руського народу». Союз створений в листопаді 1905 р., з центром в Санкт-Петербурзі. Мав більш як 500 відділів в містах Російської імперії. Керівники «союзу»: О.Дубровін, В.Пуришкевич, М.Марков. Шовіністична й одночасно промонархічна політична програма партії висувала вимоги покращення життя трудящихся, позбавлення засилля бюрократії. В 1908 р. з СРН виділився «Союз Михаїла Архангела». Після Лютневої революції 1917 р. діяльність союзів була заборонена.

...Вскоре запылали помещичьи усадьбы... – кількість спалених поміщицьких маєтків може виявитися завищеною автором мемуарів. Інші свідки гуляйпільських подій (зокрема письменник А.Гак) не спостерігали в 1906-1907 рр. великої кількості підпалів в околицях Гуляй-Поля.

...станового пристава... – йдеться про поліційну посаду введена в Російській імперії з 1837 р. для сільської місцевості. Починаючи з другої чверті XIX ст. *станом* називалася поліційно-адміністративна дільниця з кількох волостей, очолена становим приставом. В повітах переважно нараховувалося два-три стани.

...избивали сионистов... – йдеться про євреїв, прихильників ідеології *сіонізму* (по назві священного пагорба Сіон, в Палестині). Ідеологія сіонізму офіційно є спрямована на відродження національної свідомості єврейського народу через агітацію його повернення в Палестину та створення там єврейської держави. Провідна сіоністська організація – Всесвітня сіоністська організація створена в 1897 р. Сіонізм розпадається на ряд течій від шовіністичних, до соціалістичних та ліберальних. Політичні, ультраправі

супротивники сіонізму, до яких належав і становий пристав А.Караченцев, вважали справжньою метою сіоністів досягнення світового панування єврейського етносу та розпалювання в Російській імперії революційного деструктивного руху, спрямованого на її зруйнування як держави.

...блузу...– Блуза – широка збірчаста верхня чоловіча сорочка, яку носять не заправляючи в штани. Була елементом традиційного одягу міського робітника початку ХХ ст. Іноді відома як «робітничка блуза».

...в одной сатиновой сорочке...– йдеться про *сатин* – щільну, в данному випадку, бавовнопаперову тканину з глянцевою лицевою поверхнею, іноді блискучою. Назва матеріалу походить від арабського слова, що в свою чергу є перекрученою назвою китайського міста Цяодун, де вперше стала виготовлятися і продаватися дана тканина. Популярний матеріал для чоловічих сорочок, білизни, дитячого і жіночого вбрання на початку ХХ ст.

...взял офицерский хлыст...– йдеться про *стек*, тонкий і гнучкий прутень з ремінною петелькою на кінці, що застосовувався при верховій їзді.

...Стражники...– йдеться про найнижчий поліцейський чин, введений з 1903 р. для *сільської стражі*, окремого виду стражі, по аналогії з прикордонною і митною.

...по ходотайству моей сестры...– йдеться про *Юзефу (Юзефіну) Генріхівну Антоні (Нефедову)*. Згодом в 60-х роках ХХ ст. завдяки її клопотанням, В.Антоні, разом з родиною сина зможе оселитися в м.Нікополі.

...земский начальник...– йдеться про посадову особу з дворянського стану, що протягом 1889-1917 р., в Російській імперії, контролювала діяльність органів селянського громадського управління і являлась першою судовою інстанцією для селян.

...старшина...– йдеться про *волосного старшину*, головну виконавчу особу волостного правління. Волостний старшина не отримував винагороди за виконання своїх, майже виключно, адміністративно-поліцейських функцій. Підкорявся мировому посереднику, судовому слідчому, земській поліції.

...279 статья висела у меня на шее за вооруженное сопротивление старшему стражнику Захарову с подчиненными...– йдеться про інцидент, що стався в Гуляй-Полі, вночі 26 серпня 1906 р., коли невідомими особами, при спробі їх ідентифікації, були обстріляні з револьвера і поранені стражники Захаров та Биков, а трохи згодом колишній поліцейський, селянин Назаренко. У скоєнні нападу жандармерія підозрювала В.Антоні, братів Прокопа та Олександра Семенют, а також Н.Махна.

...в конце лета 1908 года возвратился домой. Но в селе уже почти никого не было. Многие были арестованы и сидели в тюрьме...– в серпні 1908 р. на території селища Амур, були заарештовані приставом А.Караченцевим «груповики» СБХ – І.Левадний, Н.Зуйченко, Н.Альтгаузен та С.Хшива. Трохи згодом в селищі Кам'янці (нині – м.Дніпродзержинськ) – І.Шевченко. Заарештовані були доставлені 29 серпня 1908 р. в Гуляй-Поле, зізналися у скоєних злочинах і виказали ще десяткох анархістів, в тому числі і В.Антоні. Всі заарештовані утримувалися під посиленою вартою, деякі були заковані в кайдани.

...в селе Пригородок за Днестром...— йдеться про селище Пригородок Чернівецької області, що розташоване на Дністрі в 10 км на захід від м.Хотин.

...урядник... – йдеться про нижчий чин повітової поліції в Російській імперії, в 1878-1917 рр. Найближчий помічник станового пристава.

...вооруженных берданками...— йдеться про однозарядні гвинтівки, системи американського винахідника Х.Бердана. В 60-х роках XIX ст. була вдосконалена російськими інженерами О.Горловим та К.Гуніусом. “Берданка” стояла на озброєнні російської армії в 1868-1891 рр. Згодом придатні для використання гвинтівки були передані на озброєння поліцейських частин.

...в селе Бричаны Бессарабской губернии...— йдеться про сучасне містечко Бричани, розташоване на півночі сучасної Республіки Молдови, поряд з україно-молдовським кордоном.

...жандарм станции Гуляйполе...— перестрілка з станційним жандармом трапилася згідно даних жандармського донесення 4 березня 1907 р., при цьому згадується не про двох, як в спогадах В.Антоні, а про трьох анархістів. Ст. *Гуляйполе* знаходиться у 8 км на схід від м.Гуляй-Поле. Навколо станції нині розташоване селище Залізничне. Сама станція почала роботу в 1898 р., як ділянка залізничної гілки Чаплине-Бердянськ.

...маузеровскими выстрелами...— йдеться про автоматичні пістолети винайдені німецьким конструктором Паулем Маузером. Випускались з 1896 р. Одні з найпопулярніших систем пістолетів початку XX ст. Виготовлялися зрозки чотирьох калібрів: 6,35 мм, 7,63 мм (найбільш широкоживаний), 7,65 мм та 9 мм. Існувало три види обойм до пістолета, відповідно на 6, 10 та 20 патронів.

...под Бердянском...— Бердянськ – місто обласного підпорядкування Запорізької області України, центр сучасного Бердянського району. Порт на північному узбережжі Азовського моря. Місто засноване 1827 р. поблизу р.Бердянки, на місці ногайського аулу Кутур-Огли. В 1830-1842 рр. носило назву Ново-Ногайськ. З 1842 р. ставши повітовим центром Таврійської губернії, отримало назву Бердянськ, яку носило до 1939 р. З 1939 по 1958 рр. – Осипенко, на честь відомої радянської льотчиці. З 1958 р. – знову Бердянськ. Популярний грязевий та кліматологічний курорт.

...двум верховым ингушам...— йдеться про професійних охоронців поміщицьких та колоністських ланів, так званих “об’їздчиків”. На початку XX ст. практика запрошення на ці посади інгушів набула неабиякої популярності на території усієї Російської імперії. Інгуші (самоназва – галгаї), що на батьківщині страждали через аграрне перенаселення, залюбки виконували непопулярні заходи, зокрема уславилися як принципові та безжальні до селян охоронці приватної власності.

...где состоял в издательской группе а.-коммунистов «Буревестник»...— йдеться про угруповання анархо-комуністів, що протягом 1906-1910 рр. випустило в Женеві та Парижі 19 номерів анархістського бюлетеню «Буревістник». В 1908 р. на конференції в Женеві вступило в «Союз руських анархістів-комуністів», який неформально очолював П.Кропоткін.

...Ко мне присоединился Семенюта...— йдеться про Олександра Костянтиновича Семенюту (1883-1910), одного з організаторів «Союзу бідних хліборобів». Народився в с.Гуляй-Поле, в родині колишнього кріпака. До 1902 р. працював батраком. З 1902 р. на військовій службі. При її проходженні, в Одесі, вступив в контакти з угрупуванням білостоцьких анархістів «Чорне знамено» і вступив у їх організацію. В 1903 р. дезертирував з армії увійшовши до «бойового загону терористів». В 1905 р. вважався членом терористичної «Бойової інтернаціональної групи анархо-комуністів». Активний організатор і учасник експропріацій та терористичних актів на Півдні України. Паралельний, з В.Антоні, лідер “Союзу бідних хліборобів”, де опікувався проведенням “прямої пропаганди дією”. В 1910 р. був виказаний поліцейським агентом, потрапив в оточення і покінчив життя самогубством.

...Наконець семья Продана приютила нас...— йдеться про родину Софрона Никоновича Продана, жителя с.Гуляй-Поле. Батька одного з “груповиків” “Союзу бідних хліборобів”.

...Готовился спектакль в театре...— за свідченнями письменника А.Гака, театральна вистава 22 листопада 1909 р. була організована членами «Союзу бідних хліборобів» спеціально, аби заманити на прем'єру пристава А.Караченцева, який, по-перше, вважався театралом, а по-друге, як посадова особа мусив контролювати зміст публічних вистав. Побоюючись наслідків розслідування терористичного акту, що планувався під час, або після вистави, актори-анархісти не приймали участь у спектаклі. Їх ролі виконували актори-дублери з місцевої інтелегенції. Щодо самої вистави, то тут свідчення розходяться. В.Яланський та Л.Верьовка свідчать, що ставилася п'єса місцевого драматурга О.Азовського “Неприкаяний батько”, А.Гак – твір М.Костомарова “Сава Чалий”.

...я направился в Юзовку...— назва м. Донецька до 1924 р. Походить від прізвища валійського підприємця Девіда Хьюза (1814-1889), колишнього коваля, що вважається засновником сучасного Донецька, десяти шахт і металургійного заводу. За 25 років своєї діяльності на Півдні України Д.Хьюз вивіз до Англії прибуток в 25 млн. крб.

...мой браунинг...— йдеться про автоматичний пістолет системи Д.Браунінга. Серед російських революціонерів початку ХХ ст. були найбільш популярними дві моделі «браунінга» відповідно 1900 та 1903 років. Модель 1900 року була калібра 7,62 мм з магазином на 7 патронів. З 1900 по 1912 рік було випущено більше мільйона екземплярів цього пістолета. Більш важка модель «браунінга» 1903 року, калібру 9 мм, з магазином на 9 патронів, випускалася протягом 37 років і була прийнята на озброєння російським жандармським корпусом.

...наган...— йдеться про револьвер системи бельгійського зброяра Л.Нагана зразка 1895 року, що був прийнятий на озброєння російською армією. Калібр 7,62 мм. Прицільна дальність стрільби до 100 м, барабан розрахований на 7 патронів.

...Гуляйпольские групповики, казненные и оставшиеся в живых, и томившиеся в Екатеринославской тюрьме...— йдеться про групу арештованих

гуляйпільських анархістів, що були звинуваченими під час процесу 20-22 березня 1910 року в Тимчасовому військовому суді м. Катеринослава. П'ятеро з них було засуджено до смертної кари через повішення, троє до різних строків ув'язнення. Ще шестеро гуляйпільських анархістів були засуджені згодом, 18-19 березня 1911 р. Двоє з них були засуджені до смертної кари, троє до різних строків ув'язнення і один виправданий.

...могли считать себя отомщенными... – гуляйпільські анархісти, яким вдалося вижити в умовах царської каторги і які вийшли на волю в результаті Лютневої революції 1917 р. зовсім не вважали себе відомщеними в достатньому розмірі. В квітні 1917 р. після розбору архіву Гуляй-Пільського поліцейського управління члени новоствореної Гуляйпільської групи анархо-комуністів почали нову хвилю репресій проти колишніх поліцейських співробітників та таємних агентів, що були причетні до розгрому керівного ядра «Союзу бідних хліборобів» у 1908-1910 рр.

...я высадили в Буэнос-Айресе... – Буенос-Айрес – столиця Аргентинської Республіки, також має статус Федеральної столичної округи. Розташований на західному (правому) березі затоки Ла-Плата, при впадінні р. Ріачуелло в 275 км від Атлантичного океану. Культурний і науковий центр країни. Один з центрів української еміграції в Південній Америці.

...а февральская... – йдеться про Лютневу революцію 1917 р. в Росії, що закінчилася падінням російської монархії. Участь Росії в першій світовій війні поглибила соціально-економічні і політичні суперечності в країні. З початку 1917 р. незадоволення війною та економічні труднощі викликали масовий страйковий рух. 27 лютого до загального страйку петроградських робітників приєдналися солдати трьох полків. Петроград опинився в руках повсталих. Було створено Раду робітничих і солдатських депутатів, одночасно створено Тимчасовий комітет Державної думи, який сформував уряд. 2 (15) березня 1917 р. Микола II зрікся престолу. 1 березня нова влада встановилася в Москві, протягом березня по всій території Росії.

...я уехал в город Бериссо, где было многочисленное русское население... – Бериссо – містечко в Аргентині, на південному березі атлантичної затоки Ла-Плата. Один з центрів української (галицької) еміграції в Аргентині. В містечку розташований найбільший в Аргентині м'ясохладобійний комбінат.

...на гигантских американских бойнях-холодильниках Армура и Свифта... – йдеться про підприємства по переробці м'яса чикагських “м'ясних королів” Філіпа Д. Армура і Густавуса Ф. Свіфта, що починаючи з кінця ХІХ ст., були фундаторами “м'ясного тресту”, власниками багатьох консервних фабрик, одними з перших монополістів США. Серед місцевого населення ці підприємства мають жаргонну назву – «фрігоріфікос». Існують до сьогоднішнього часу.

...на Пампу... – йдеться про пампу (*пампаси*) природну область на сході Аргентини. Являє собою акумулятивну рівнину з трав'янистою рослинністю. Остання практично знищена безсистемним випасом худоби і сільськогосподарським обробітком земель. Головний сільськогосподарський район країни.

...в г. Сарате...– Сарате – місто в Аргентині, штат Буенос-Айрес. Розташоване в 75 км на північний захід від м. Буенос-Айрес, на притоці р.Парани, річковий порт. На півночі і сході межує з сильно заболоченими місцевостями.

...я уехал в Монтевидео...– Монтевідео – місто-порт на півночі атлантичної затоки Ла-Плата. Засноване іспанцями в 1726 р. В 1816-1828 рр. перебувало у складі Бразилії. З 1828 р. і досьогодні, столиця Східної республіки Уругвай, адміністративний центр департаменту Монтевідео.

...в русской колонии Сан-Хавьер...– Сан-Хавьер – велике селище в Аргентині, штат Санта-Фе. Розташоване в 100 км на північний захід від столиці штату, м.Санта-Фе. В 45 км на захід від селища протікає одна з найбільших південноамериканських річок – Парана. Відноситься до уругвайського департаменту Ріо-Негро. В 2005 р. в колонії проживало 1000 російських сектантів, вихідців з Воронізької губернії.

...Отечественная война...– йдеться про «Велику Вітчизняну війну радянського народу» 1941-1945 рр., що сучасними істориками розглядається як німецько-радянська війна, одна з складових частин Другої світової війни 1939-1945 рр. Термінологію, щодо «вітчизняної» війни було використано офіційною радянською пропагандою вже 23 червня 1941 р. в центральній партійній газеті «Правда», через день – в республіканських газетах. Подібний пасаж був зроблений з явним натяком на Вітчизняну війну 1812 р., що попри початкові невдачі, закінчилася скорою і рішучою перемогою російської зброї над загарбниками-французами.

...когда проживал вблизи г. Пайсанду...– Пайсанду – місто в Уругваї, адміністративний центр департаменту Пайсанду. Засноване в 1772 р. Порт на лівому березі р.Уругвай, доступний для морських судів. В середині ХХ ст. в місті проживало більше 50 тис. чол. Залізницею і шосейним шляхом місто з'єднано з Монтевідео. Має підприємства м'ясної промисловості (консервування, в'ялення), судоверф, рибальські угіддя.

...в Советское Посольство в Монтевидео...– йдеться про будинок посольства СРСР (нині – РФ) в Монтевідео (Уругвай), розташований на бульварі Іспанії. Вважається однією з кращих споруд міст. Арендувалося СРСР з 1944 р. відразу після поновлення дипломатичних стосунків, з 1955 р. у власності СРСР. Будівничим і першим господарем будинку був Фернандо Дарно, потомок французьких дворян-роялістів, граф, відомий фінансист і поціновувач мистецтва.

...в унисон с Компартией Уругвая...– Комуністична партія Уругваю (КПУ) – заснована у вересні 1920 р. більшістю голосів на 8-му з'їзді Уругвайської соціалістичної партії, що прийняв рішення про приєднання партії до Комінтерну. В наступному році партія вступила до Комінтерну, а Надзвичайний з'їзд (квітень 1921 р.) прийняв рішення про перейменування партії в КПУ. Під час другої світової війни партія здобула широку популярність завдяки своїм антифашистським закликам і заходам. Разом з тим уругвайську компартію не оминув власний культ особи і захоплення тоталітаризмом. В 1955 р. на Липневому пленумі Національного комітету КПУ, політику колишнього

генерального секретаря було засуджено, а його самого звільнено з партії. Це спричинило вихід з партії значної кількості її учасників, ймовірно також, що і В.Антоні.

...С женой я не разошелся...— йдеться про *Надію Забеліну*, уродженку м. Таганрог. В 1919 р. перебуваючи в Уругваї уклала шлюб з В.Антоні. Подружжя мало 8 дітей.

ВОСПОМИНАНИЯ ГУЛЯЙПОЛЬСЬКОГО РЕВОЛЮЦИОНЕРА

...Екатеринославский проспект и Озерный базар...— йдеться про широковідомі місця катеринославської міської інфраструктури початку ХХ століття: *Катериненський проспект* (нині – імені Карла Маркса) та *Озерний ринок* («*Озерка*»), що в критому вигляді існує і до сьогодні в центральній частині міста. Базар виник на місці спланованого та осушеного, ще в другій половині ХІХ ст. озера, звідки і походить його назва.

...кизиловой палкой...— йдеться про деревину *кизилю справжнього* (*Cornus mas*), єдиного виду родини кизилових, що зустрічається на території України, в Правобережному Лісостепу та Карпатах. Кизилова деревина вважається дуже важкою і твердою, тому використовується для токарних виробів. Сама рослина, являє собою кущ, або невелике дерево до 8 м заввишки з жовтими квітками. Росте в лісах, серед чагарників, здебільшого на кам'янистому ґрунті. Медонос.

...бить людей нагайками...— Нагайка – короткий, ремінний канчук з вплетеним грузилом на кінці. Використовувалася козаками, кавказськими і середньоазіатськими народами для верхової їзди замість шпор. Назва походить від ногайських татар, ногайців.

...Началась война с Японией...— йдеться про *російсько-японську війну 1904-1905 рр.* Причиною військового конфлікту стали зіткнення імперіалістичних інтересів двох країн на Далекому Сході. Війна почата Японією 27 січня 1905 р. нападом японського флоту на Порт-Артур. Закінчилась Портсмутським миром 1905 р., що прискорив початок Революції 1905-1907 рр.

...по приказу революционного комитета...— автор помиляється, надзвичайні органи революційної влади *ревкоми* з'явилися лише в 1918 р. Боротьбою пологівських залізничників керував *страйковий комітет*, який очолював конторник 24-ї дільниці служби руху Г.Ф.Пирогов. Комітет управляв відправленням поїздів, контролював телеграф і телефони, страйкову касу, відправляв агітаторів у сусідні села і на залізничні станції.

...пики...— Піка – холодна, колюча зброя, різновид довгого списа. Складається з тригранного, або чотиригранного вістря і древка. Загальна довжина піки – до 3,3 метрів, довжина накінецьника до 12 см, маса – 3-4 кг. На відміну від списа не була метальною зброєю. Накінецьник піки має форму граненого багнета. По поверхні бокових граней накінецьника проходять доли. Вони зменшують вагу накінецьника без зменшення його міцності. Накінецьник піки складається з клинка та трубки з трьома помочами для кріплення до древка. Клинки накінецьників робляться з високостійкої закаленої сталі. В піхоті

піками користувалися до XVIII ст. В кавалерії (радянській) піка була остаточно знята з озброєння в 1941 р.

...боевой дружиной... – бойова дружина положівських залізничників налічувала 60 чол. під керівництвом М.Тюхтенєва.

...Депю готовилось к бою. Собирались ехать в уездный город Александровск... – автор не зовсім точний в своїх спогадах. Робітнича дружина з Поліг таки вирушила на допомогу повсталим олександрівським робітникам, але спізнилася і потрапила в оточення козаків, які роззброїли і заарештували повстанців.

...наконец пришла депеша из Москвы, что и там революция потерпела поражение... – йдеться про передане на місця рішення Виконавчого комітету Московської ради робітничих депутатів, яке було прийнято на вечірніх зборах 17 грудня 1905 р. Було вирішено припинити збройну боротьбу з 18 грудня, а загальний страйк з 19 грудня 1905 р., аби дати вцілілим робітникам-дружинникам можливість сховатися від урядової розправи.

...зырянин... – йдеться про представника народу *комі*. “Зиряни” є застарілою назвою представників цього етносу прийнятою в Російській імперії. Корінне населення сучасної Республіки Комі в Російській Федерації. Мова – комі-пермяцька. Віруючі комі – православні. Етнос підданий тотальній русифікації в XVII-XXI ст.

...“Смело товарищи в ногу”... – широковідома революційна пісня написана Л.Радіним в 1897 р., під час перебування в Таганській губернській тюрмі м. Москви. Автор, відомий революціонер, був заарештований в 1896 р. у справі московського «Робітничого союзу». В кінці лютого 1898 р. пісню, зі слів автора, розучила група в’язнів, що направлялася в Сибір, на мотив старої студентської пісні “Повільно рухається час” (вірші І.Нікітіна). Мотив цієї пісні був змінений Л.Радіним в ритмі маршу. В березні 1898 р. пісню заспівали в’язні Бутирської пересильної тюрми. Згодом слова пісні бігато разів публікувалися в революційній пресі. Анархісти, як правило, співали її змінюючи один рядок: “И водрузим над собою черное знамя труда” (рос.).

...начальник тяги и начальник движения... – йдеться про залізничні службові посади і застарілу залізничну термінологію першої половини ХХ ст. Начальник тяги залізниці був відповідальним за роботу локомотивних депо і взагалі всіх тяглових засобів, які були в розпорядженні залізниці. Начальник руху завідував диспетчерською роботою, питаннями обслуговування пасажирів і вантажів, роботою станційних і вокзальних установ.

...в фабрично-заводском комитете... – автор дещо помиляється. Фабрично-заводські комітети (фабзавкоми) – як виборні органи робітників на промислових підприємствах Росії виникли лише після перемоги Лютневої революції 1917 р. Їх попередниками, під час революції 1905-1907 рр. були *фабрично-заводські комісії уповноважених*, що були вионавчо-контрольними відгалудженнями страйкових комітетів і формально об’єднували всіх без винятку робітників підприємства.

...Пока я был в Москве я прочитал в газете, что в Гуляйполе совершены две мелкие экспроприации... – йдеться про експропріації вчинені членами

«Союзу бідних хліборобів» по відношенню до двох єврейських підприємців у вересні-жовтні 1906 р. Вечером 5 вересня 1906 р. Олександр і Прокіп Семенюти, в компанії з анархістом Івановим пограбували Берку Плищицера. З вимазаними фарбою, або сажею, обличчями, погрожуючи револьверами і бомбою, анархісти забрали в нього 163 крб., золотий годинник і два персні. 14 жовтня 1906 р., брати Семенюти, Н.Махно, І.Левадний, П.Чернявський, або Іванов, в паперових масках, погрожуючи револьверами вимагали 500 крб. на голодуючих в Ісаака Брука. Забравши 151 крб. вони зникли, при цьому потерпілі побачили на озброєнні експропріаторів кинжали. Дана експропріація стала подією, що відкрила Н.Махно шлях до активу СБХ.

...Н.Махно... – Н.Махно (1888-1934) – видатний діяч українського анархістського та повстанського руху (1917-1921 рр.). Народився в с.Гуляй-Поле, в бідній, багатодітній селянській родині. В ранньому дитинстві втратив батька, довгий час жив у наймах та на вулиці. З 1906 р. анархіст, активіст «Союзу бідних хліборобів», приймав участь в експропріаціях та терористичних актах. До 1917 р. знаходився в ув'язненні в Бутирській пересильній тюрмі де невиліковно захворів на сухоти. В 1917 р. повертається додому і очолює Гуляйпільську Групу Анархістів-Комуністів, згодом Комітет Захисту Революції Гуляйпільського району. В 1918 р. створює і успішно очолює анархістський повстанський загін проти гетьманату, що на початку 1919 р. перетворюється в потужне повстанське з'єднання. Протягом 1918-1921 рр. намагався втілити в життя власний політичний проект створення на Запоріжжі та Приазов'ї безвладної анархістської країни, що не мав анарлогів у політичній практиці світового анархічного руху. Відзначився як талановитий політик, полководець і військовий організатор. Відомий також військовими злочинами і своїм ексцентричним, неврівноваженим характером. Один з перших і послідовних борців з комуністичним тоталітарним режимом. З 1921 р. в еміграції (Румунія, Польща, Німеччина, Франція). Займався публіцистичною роботою, писав мемуари. Помер і похований у Парижі, в 1934 р.

...знал его еще со школы, что он ужасный драчун... – свідчення В.Антоні підтверджується інформацією зі спогадів Ярофея Наумовича Крата, записаних Кущем Ф.І. в 60-і роки ХХ ст. «...ходив у двокласне училище разом з Нестером Махном. Нестір, хоч мав здібності, але вчився погано – дуже пустував, не слухав вчителів. В другий клас Нестір ходив півроку, а то його вигнали з школи за баловство. Після того він часто ходив навкруги школи і кидав груддя в вікна, бився з хлопцями».

...От эксов я их удерживал... – Екс – сленгове, широкоживане скорочення поняття *експропріація* (від середньовічного латинського *expropriatio* – позбавлення власності). Безкоштовне, примусове вилучення власності приватної особи або державної установи на потреби революційної організації. В масовому порядку використовувалося анархістами і іншими російськими революціонерами на початку ХХ ст. З боку уряду експропріація прирівнювалася до розбійного нападу.

...мы объявили нашим массовикам... – Масовики – співчуваючі анархізму особистості, своєрідні кандидати до вступу в анархісти, які проте вважалися

причетними до складу анархістської організації. «Масовики» могли відвідувати заняття, що проводилися лідерами «Союзу бідних хліборобів», брати участь в дискусіях та обговореннях, розповсюджувати прокламації, переховувати «активістів», що знаходилися на нелегальному становищі, виконували різну допоміжну роботу. Як правило, не приймали участі в терористичних актах та експропріаціях і не були обтяжені дотриманням «групової» дисципліни. Кількість «масовиків» гуляйпільської організації по різних даним в 1906-1909 рр. складала, 200-250 чол.

...В первую очередь зажгли помещицу Черноглазиху игравшую первую скрипку в их союзе...— йдеться про поміщицю, дворянку Олімніаду Порфирівну Черноглазову (Чорнооченко), маєток якої знаходився в сучасному с. Затишшя Гуляйпільського району Запорізької області, в 5 км на схід від Гуляй-Поля. Руїни маєтку зберігалися до 1922 р.

...«Хай тобі Георгій /не помню точно Архангел ли или Георгий/ помогает!»...— йдеться про архангела Михаїла, образ якого був обраний символом російських чорносотенних організацій, зокрема “Союзом Михаїла Архангела” на чолі з В.Пуришкевичем. Згідно священних християнських оповідей архангел Михаїл є одним з семи архангелів прозваний Архистратигом, поводитирем небесного воїнства в його війні з темними силами.

...у помещика Гильца...— йдеться про Карла Карловича Гильца, купця за походженням. З 1901 р. він був власником хутору Чистопіль на правому березі р. Гайчур, навпроти південних околиць сучасного села Жовтневе, в 10 км на північний-захід від центру с. Гуляй-Поле. Хутір був заснований в останній чверті ХІХ ст. лютеранами. Існував до 1918-1920 рр.

...Екатеринославские а[нархо]-коммунисты...— йдеться про учасників Катеринославської федерації анархістів. На початку 1906 р. з'їзд “анархістів-бойовиків”, що підпільно відбувся в Кишиневі, визначив Катеринослав центром анархістської пропаганди і террору. В місті планувалося підняти повстання і проголосити його комуною, на кшалт Паризької. Не дивлячись на багаточисельні арешти, в місто вдалося з'їхатися анархістам мало чи не з усієї імперії. Серія вдалих експропріацій допомогла їм організувати типографію й забезпечити федерацію достатньою кількістю зброї та літератури. В околицях міста було організовано близько 20 філіалів федерації. В.Антоні був прихильником ідеї підпорядкування “Союзу бідних хліборобів” Катеринославській федерації анархістів.

...В больнице служил Михей...— йдеться про Міхея Маковського, санітара гуляйпільської земської лікарні, “масовика” СБХ, загітованого Н.Махно.

...они, вместо того, чтоб уходит как можно дальше из Гуляйполя напали ночью в степи на почту, убили полицейского, а кони с телегой ушли...— йдеться про невдалу спробу експропріації поштової карети, яка мала місце 19 жовтня 1907 р. Місцем нападу було обрано шлях із ст. Гуляй-Поле до волосного центру. Під час нападу було вбито листоношу Скорохода і городового поліцейської стражі Семенюка. Жінці останнього, анархісти підкинули листа з вибаченнями і 100 крб. «на малих дітей, що втратили

батька». В нападі брали участь Прокіп та Олександр Семенюти, Бондаренко, І.Левадний, В.Кириченко та Н.Зуйченко.

...встал в Нижнеднепровске...— йдеться про залізничну станцію Нижньодніпровськ. Виникла в 1873 р., як кінцева станція Синельниківської гілки Лозово-Синельниківської залізниці. Спочатку, як найближча до міста отримала назву Катеринослав. Коли в 1884 р. з'явилася нова – Криворізька гілка залізниці і міст через Дніпро, станція була перейменована в Нижньодніпровськ. При станції в 1896 р. були відкриті головні вагонні майстерні Катериненської залізниці (нині – вагоноремонтний завод ім. Кірова). На початку ХХ ст. в поселеннях навколо станції проживало до 6000 чол.

...мы перешли Гайчул...— йдеться про річку Гайчул (Гайчур), притоку р.Вовчої, басейну р.Дніпра. Протікає територіями Запорізької та Дніпропетровської областей (близько 150 км.). У верхів'ях пересихає. Середня глибина річки на початку ХХ ст. сягала 1-1,5 м. Ширина 5-6 м.

...ушли степью на ж[елезнодорожную] станцию Гайчул...— йдеться про залізничну станцію *Гайчур*, що нині знаходиться в центрі с. Тернуватого Новомиколаївського району Запорозької області. Розташована за 22 км на північ від Гуляй-Поля та ст. Гуляй-Поле. Станція почала роботу в 1898 р. після прокладення залізничної гілки Чаплине-Бердянськ. Через ст. Гайчур товарна пшениця вивозилася на північ – у промислові центри, та на південь – у причорноморські порти. Місцеву експортну пшеницю виробляли розташовані поблизу станції кілька десятків великих господарств капіталістичного типу, що належали здебільшого німцям-колоністам. На початку ХХ ст. при станції існувало 10 будинків, бараки-казарми для залізничників і землянки для робітників.

...из Каменец-Подольска...— Кам'янець-Подільський – місто в Хмельницькій області України. Засноване в кінці XI ст. Відоме своїм замком, побудованим в XV ст., перебудованим в XVII – XVIII ст. Нині історичний музей.

...в Австрию...— йдеться про Австро-Угорщину, дуалістичну монархію на чолі з австрійським цісарем (він же угорський король), що існувала в 1867-1918 рр. Держава була створена в результаті перетворення Австрійської імперії Габсбургів на основі умови 1867 р. поміж Австрією та Угорщиною, що була визнана, як і Австрія, суверенною частиною держави. Поділялась на Австрійську імперію (Цислейтанію) та Королівство угорців (Транслейтанію). Галичина на Буковина входили до Цислейтанії.

...на каюках-душегубках...— Каюк (в пер. з турецького та крим. тат. – човен) – невеликий, переважно рибальський, плоскодонний човен з двома веслами.

...бывшего народовольца...— йдеться про колишнього члена таємної народницької організації терористів-революціонерів «Народна воля». Остання виникла в серпні 1879 р. в результаті розколу попередньої їй організації – «Земля і воля». Керівним органом організації був Виконавчий комітет у Санкт-Петербурзі. Загальна кількість членів організації доходила до 500 чол. Місцеві осередки народовольців діяли і в таких українських містах як Київ, Одеса,

Харків, Ніжин. Найближчим завданням «Народної волі» було повалення самодержавства. Програма організації передбачала право всіх народів Російської імперії на вільний розвиток і була близька до анархізму. Члени організації вчинили вдалий терористичний акт проти імператора Олександра II 1(13) березня 1881 р. Остаточно розгромлена правоохоронними органами імперії в 1886-1887 рр.

...из Черновцов... – Чернівці – місто в Україні, нині центр Чернівецької області. Розташоване на р.Прут. Відоме з 1407 р.

...другой без приклада в левой руке... – пістолети «Маузер» виготовлялися в комплекті з дерев'яною кобурою-прикладом, який можна було прилаштувати до руків'я пістолета і, відповідно, до плеча стріляючого, чим покращувалася якість стрільби на великих відстанях. Негативним проявом такої конструкції називались незручність приклада та його неоковирний вигляд.

...из села в двух километрах от ж.д. станции Ларга... – йдеться про залізничну станцію Ларга, на північній ділянці сучасного українсько-молдовського кордону.

...Веблей... – йдеться про популярну марку англійських револьверів «Веблей», що випускалися з другої половини ХІХ ст. в багатьох модифікаціях. В своїй більшості мали 5-6 зарядний барабан.

...к румынской границе... – йдеться про лінію російсько-румунського кордону, що на початку ХХ ст. проходила по річці Прут.

...в фаэтон... – Фаетон – легка кінна коляска з відкидним верхом.

...из этого пограничного городка... – йдеться про сучасне молдавське містечко Липкань.

...В Женеве... – Женева – місто в Швейцарії, адміністративний центр кантону Женева. Розташована на берегах Женевського озера. Вперше згадується в І ст. до н.е. В ХVІ ст. (при Ж.Кальвіні) центр Реформації європейського значення («протестантський Рим»). В кінці ХІХ – початку ХХ ст. один з центрів російської революційної еміграції. В 1908 р. в Женеві виникла анархо-комуністична група «Буревістник», основу якої склали емігранти з Російської імперії.

...Попросили жену Плеханова... – йдеться про Розалію Марківну Богард (Плеханову) (1856-1949), відому російську революціонерку і лікаря. Народилася в Херсоні, в родині заможного єврейського купця. Отримала медичинську освіту, яку закінчила вже в еміграції. Отримала ступінь доктора медицини за захист дисертації «Лікування раку матки» (1899). З 1877 р. – дружина відомого соціал-демократа Г.Плеханова. Займалася приватною медичинською практикою в Женеві з 1888 по 1917 р. чим матеріально забезпечувала сім'ю. В 1883-1903 рр. перебувала в складі революційної групи «Визволення праці». В 1903-1918 рр. член РСДРП. Приймала участь у діяльності Комітету по допомозі російським емігрантам (1912-1915), Товариства допомоги хворим емігрантам в Сан-Ремо.

...В Вене... – йдеться про Відень, столицю сучасної Австрії. На початку ХХ століття столиця Австро-Угорської імперії. Крупний річковий порт на Дунаї. Загальноєвропейський культурний, науковий та промисловий центр.

...и отпустили в Баварии...— Баварія – земля на південному-заході Німеччини. Адміністративний центр – м.Мюнхен. Територія – близько 70000 км. кв. Середньовічне герцогство Баворія було засновано в VI ст. баварами. З 1623 р. курфюршество, з 1806 р. – королівство під проводом династії Віттельсбахів, згодом земля в складі Німецької імперії.

...к Марфуше Пивневой...— йдеться про *Марфу Григорівну Півень*, уродженку м.Олександрівськ, члена «Союзу бідних хліборобів», коханку О.Семенюти, що утримувала конспіративну квартиру в повітовому центрі. Анархо-комуністка за переконаннями. Через М.Півень здійснювався зв'язок СБХ з олександрівською групою анархістів-комуністів. Під час перестрілки з поліцією і донськими козаками 1 травня 1910 р., вагітною була важко поранена О.Семенютою в голову, який прагнув аби вона не потрапила живою до рук ворогів. Один з козаків, ризикуючи власним життям виніс її на руках з палаючого дому. В 1966 р. була жива, мешкала в м. Запоріжжя, зустрічалася з В.Антоні та Ф.Кущем.

...что за поимку Семенюты дают 500 рублей, а за меня земство назначило 10000 рублей...— в даному випадку ми маємо справу з опечаткою. Ймовірно, за видачу В.Антоні була призначена премія лише в 1 000 карбованців. В свою чергу, зі слів О.Семенюти, перед будівлею театру було вивішено транспарант з написом, що обіцяв 2000 крб. тому, хто викаже поліції В.Антоні та О.Семенюту.

...к самому предателю Шаровскому, по имени, если не ошибаюсь, Омелько, – родному брату нашего групповика Григория Шаровского...— йдеться про братів Шаровських: Прокопа, Григорія та Петра, що так або інакше були пов'язані з «Союзом бідних хліборобів». Григорій та Прокіп були активними анархістами, Петро, виявився завербованим поліцейським агентом, який, щоправда, протягом довгого часу саботував виконання правоохоронних обов'язків. 1 травня 1910 р., він прохопився місцевому священнику Д.Сахновському, про те, що в хаті одного з братів Шаровських, переховується його кум, розшукуваний властями О.Семенюта. Останній був оточений в хаті спеціально викликаними козаками і покінчив життя самогубством. Згодом приїзжий анархіст, з допомогою одного з братів, вчинив невдалий замах на П.Шаровського, який напередодні отримав у поліції 500 крб. винагороди за голову О.Семенюти. В 1917 р. П.Шаровський втікає з Гуляй-Поля в Олександрівськ. В січні 1918 р. стараннями Н.Махна, що входив до складу Олександрівського ревкому, П.Шаровський був заарештований і виданий на розправу гуляйпільським анархістам, що стратили його після профанаційного засідання ревкомівської Слідчої комісії. Прокіп та Григорій Шаровські згадуються Н.Махно як активні члени Гуляйпільської групи анархо-комуністів у 1917-1918 рр. Приймали активну участь у встановленні провини свого брата.

...К групповику Крату, что на групповом снимке первый слева...— йдеться про фотознімок 11 активістів «Союзу бідних хліборобів» 1 травня 1907 р., зроблений в ательє Євінзона в Гуляй-Полі (наводиться в фотододатках). Зображений першим зліва у другому ряду *Пилип Крат* був активним членом СБХ в 1907-1917 р. З 1917 р. активний учасник (секретар) Гуляйпільської групи

анархо-комуністів, член Гуляйпільської Ради селянських депутатів, делегат повітових з'їздів Рад. З кінця 1918 р. в махновських загонах. В 1919 р. – завідувач господарчою частиною Револуційної Повстанської армії України (махновців). Входить в число 16 товаришів, пам'яті яких Н.Махно присвятив свої мемуари.

...Ушли в Покровское...– йдеться про селище Покровське Дніпропетровської області, що розташоване на 36-38 км на північ від Гуляй-Поля на північному березі р.Вовчої.

...потом в Павлоград...– Павлоград – місто обласного підпорядкування Дніпропетровської області України, центр Павлоградського району. Розташований на р.Вовчій (басейну Дніпра). Заснований в 1770 р. запорозьким старшиною М.Хижняківським, як с.Матвіївка. В 1780 р. в його околицях виникло військове поселення, назване Павлоградом. З 1784 р. Павлоград повітовий центр Катеринославського намісництва. З 1802 р. – повітовий центр Катеринославської губернії, залізнична станція.

...Со станции Лозановка...– ймовірно йдеться про сучасне с. Лозанівку, Приморського району Запорізької області, що розташоване на правому березі р.Обіточної за 12 км від районного центру та за 25 км від залізничної станції Трояни. Село засноване 1872 р. на місці ногайського аулу переселенцями з міста Тульчин.

...я болел 4 года малярией...– Малярія (від італійського malaria, mala ria – погане повітря) – інвазійне захворювання людини, що викликається чотирма різними видами плазмодій. Дані найпростіші підзагону гемоспоридій паразитують в еритроцитах і клітинах ендотелію людини. Переносниками хвороби є малярійні комарі (анофелеси). При протіканні захворювання для хворого характерні приступи лихоманки та анемія.

...в Орехово...– йдеться про сучасне місто районного підпорядкування Орхів, розташоване на лівому березі р.Конки, за 60 км на південний схід від м.Запоріжжя. Поселення виникає близько 1783 р. В 1801 р. Орхів отримав статус міста. На початок ХХ ст. місто мало залізничну станцію, філіал заводу сільськогосподарських машин Я.Кригера, 6 цегельно-черепичних, 2 шкіряні заводи, літній театр.

...шпиков...– Шпик – розмовна, зневажальна назва таємних поліцейських, або жандармських агентів (філерів). Назва походить від польського “шпіг”, що означає солоне підкіжне свиняче сало. Зобов'язувалися вести стеження (“зовнішній нагляд”) за підозрюваними в революційній та опозиційній діяльності.

...В Кременчуге...– Кременчук – місто обласного підпорядкування Полтавської області України. Першопочатково виникло на лівому березі Дніпра. Вперше згадується в документах 1589 р. З 1648 р. – сотенне містечко Чигиринського полку, з 1667 р. – Миргородського полку. З 1764 р. у складі Новоросійської губернії. В 1765-1783 рр. її адміністративний центр, потім повітове місто Новоросійської губернії. В 1783-1796 рр. – повітовий центр Катеринославського намісництва. З 1797 р. – повітове місто Малоросійської губернії, з 1802 р. – Полтавської губернії. З 1796 р. до міста приєднано в

адміністративному відношенні Крюківський посад, селище на правому березі Дніпра. На початку ХХ ст. залізничний вузол, пароплавна станція і пристань на р.Дніпро.

...а хата их стояла на Гуревке...— йдеться про Гурянську сотню, одну з територіальних громад Гуляй-Поля, яку ще називають «гурянським кінцем». Як офіційна адміністративна одиниця існувала з 1865 р. по 30-і роки ХХ ст. на території сучасних гуляйпільських вулиць імені Пархоменка, Потайної, Миру, 9 січня, Леніна. Ймовірно, до заснування Гурянської сотні були причетні родини польських переселенців, оселених в Гуляй-Полі на покару за участь у антиросійському повстанні.

...с Петром Онищенко...— йдеться про Петра Семеновича Онищенко (1885-1910), активного учасника «Союзу бідних хліборобів». Народився в с.Гуляй-Поле в родині незаможного селянина. Активний учасник експропріацій і терористичних актів. Арештований на початку 1908 р. Втік з-під варті і в 1909 р. емігрував до Франції. В 1910 р. повертаючись на Батьківщину для продовження боротьби, потрапив у засідку і був убитий при нелегальному переході кордону на р.Дністер, в районі Хотина.

...до Рудника...— йдеться про жаргонну, сленгову назву одного з найстаріших районів сучасного м. Донецька (до 1924 р. – Юзівки). Ще з 1841 р. на Олександрівському руднику (від с.Олександрівки) почався промисловий видобуток вугілля для потреб Одеси та Чорноморського флоту. В 1869 р. шахтарське поселення, що виникло біля рудника злилося з селищем шахтарів і робітників Новоросійської спілки, що офіційно вважається датою утворення Юзівки.

...Юзовский проводник, прозваний нами Апполоном...— анархіст на прізвисько “Аполон” зустрічається в історії махновського руху. На початку 1921 р. він перебував у складі “Особливого (кавалерійського) полку”, в якому було зібрано багатьох колишніх махновських командирів, яким не вистачало підрозділів для командування. Загинув на початку лютого 1921 р. в бою з червоноармійцями.

...города Курска...— Курськ – місто, обласний центр Російської Федерації, на р.Сейм. Відомий з 1032 р. як фортеця, згодом центр удільного князівства. В XIV ст. захоплений Великим князівством Литовським, в 1508 р. Великим князівством Московським. Залізничний вузол.

...в «Московских ведомствах»...— йдеться про «Московські відомості», одну з найстаріших російських газет, що видавалася з 1756 по 1917 рік. З 1859 р. – щоденна. В 1779-1789 рр. редагувалася відомим російським просвітником М.Новіковим. В 1840-х роках, за редактора Є.Корша, отримала репутацію найбільш ліберального видання імперії. Починаючи з 1863 р., за редактора М.Каткова, а згодом, П.Леонтьєва, змінила ідеологічне спрямування подачі інформації заживши слави реакційного, антиреволюційного видання.

...Зуйченко и П.Онищенко были сосланы в Архангельскую и потом бежали, и снова скрывались...— Зуйченко Назар Семенович (1889-?) – народився в с.Гуляй-Поле, в незаможній селянській родині. Активний учасник театрального гуртка на заводі Б.Кернера. Активний учасник «Союзу бідних

хліборобів», експропріатор. Арештований в липні 1908 р. Не витримавши допитів і тортур видав інших своїх товаришів. Засланий до Челябінська, звідти втік, був затриманий і повторно засланий, в Архангельську губернію, звідки знову втікає. Згодом, за революційну діяльність і збройні грабунки був засуджений Тимчасовим військовим судом в 1911 р. до смертної кари через повішення, проте як неповнолітньому смертна кара була йому замінена каторгою. Учасник махновського руху. Взимку 1918-19 р. зв'язковий між махновським та іншими повстанськими загонами та організаціями. В 1920 р. згадується як член Комісії протимахновських справ – головного карального органу махновського руху.

...Иван Левадный... – йдеться про Івана Леонтіївича Левадного (1887-1910). Народився в Гуляй-Полі в сім'ї селянина-середняка. Полишив батьківську родину в ранньому віці. Батрак. Актор-аматор. Один з перших гуляйпільських анархістів. Використовував свою хату для конспіративних зборів “груповиків”. Активний учасник експропріацій і терористичних актів. Заарештований в серпні 1908 р. Втікши з Олександрівської в'язниці взимку 1908/09 рр., І.Левадний вирушив дістатися Гуляй-Поля пішки. По дорозі зчинилася сильна завірюха з морозом від яких втікач зазнав сильних обморожень і втратив свідомість. В непритомному стані був доставлений назад до в'язниці де, незабаром, і помер, не дочекавшись суду.

...всегда участвовавший в Любительских спектаклях...– йдеться про заходи театрального гуртка заводу Б.Кернера, що згодом перетворився в театральну трупу «Колізей», за назвою театрального приміщення в якому відбувалися вистави (не збереглося до сьогодення часу). В 1906 р. театральний гурток повним складом вступив до «масовиків» «Союзу бідних хліборобів». Гуляйпільська театральна трупа існувала до 1927 р. Багато з самодіяльних акторів зазнали репресій з боку радянської влади як колишні махновці.

...тогда Левадный, переодетый в девушку, не сам, а с кем-то из товарищей убили этого типа...– йдеться про терористичний акт, проти поліцейського агента Кушнера, скоєний І.Левадним і О.Семенютою 1 червня 1908 р.

...Прокофий Семенюта...– йдеться про Прокопа Костянтинівича Семенюту, одного з трьох братів Семенют, що були активними діячами «Союзу бідних хліборобів». Народився в сім'ї колишнього кріпака, в с.Гуляй-Поле. Активний учасник експропріацій. 28 липня 1908 р. був важко поранений в перестрілці з поліцією і покінчив життя самогубством.

...урядник Лебедченко...– йдеться про гуляйпільського урядника Савелія Лепетченка, що згідно деяких даних був таємним соціалістом за переконаннями. Двоє його синів та донька, стали згодом активними учасниками махновського руху. Старший з них, Олександр, що з дитинства мав репутацію хулігана, в 1907 р. став анархо-комуністом. Думаючи, що на таємній сходці анархістів, в хаті І.Левадного, присутній і його син, урядник Лепетченко першим і єдиним з поліцейських увірвався до дому, де був спочатку важко

поранений, а потім і добитий І.Левадним, за те, що саме урядникова куля важко поранила П.Семенюту.

...Осенью 1906 г. пошел на военную службу. Послужил там до зимы...— час військової служби одного з провідних гуляйпільських анархістів, О.Семенюти, продовжує залишатися спірною темою. Начальник махновського штабу В.Білаш, свідчить, що О.Семенюта був призваний до війська в 1902 р., а дезертирував з нього в 1903 р. Одночасно з цим, в мемуарах А.Гака, подається інформація про час військової служби О.Семенюти, що співпадає із спогадами В.Антоні.

...Его старшие братья тоже погибли в гражданскую войну. Старший Андрей...— йдеться про Андрія Костянтиновича Семенюту, молодшого брата Прокопа та Олександра Семенют, що продовжував мешкати в Гуляй-Полі до 1917 р. Учасник Гуляйпільської Групи Анархо-комуністів в 1917-1918 рр. Входить в число 16 полеглих товаришів, пам'яті яких Н.Махно присвятив свої мемуари.

...Групповиков у нас было человек 40 ... — йдеться про груповиків (“бойовиків”, активістів), членів основного, елітарного, керівного угруповання гуляйпільського “Союзу бідних хліборобів”. Груповики вважалися повноправними анархістами, втаємниченими у всі справи організації, зокрема у проведення пропагандистської роботи, залучення до експропріацій та терористичних актів, зв'язків з представниками інших анархістських організацій. Вважалися членами “бойового загону” СБХ, звідси і паралельна назва “бойовики”.

...Ярмарківці, Гурівці й Вербівці...— йдеться про гуляйпільців, що належали до окремих територіальних громад, місцевостей та кінців села. *Ярмарківці* — жителі околиць ярмаркової площі. Територія офіційно входила в склад Центральної сотні Гуляй-Поля. *Гурівці* — жителі Гурянської сотні і територіальної громади Гуляй-Поля, гурянського кутка. *Вербівці* — жителі Вербовської сотні і територіальної громади Гуляй-Поля. Розташовувалася у північно-західній частині міста, на лівому березі р.Гайчур, на території довжиною близько 2 км в районі сучасних вулиць Вербова, Крупської, Калініна, Оношко, Мічуріна, 1 Травня. Назва сотні відтопонімічна, за назвою іншого населеного пункту. Напередодні другої світової війни виділялася як окреме с. Вербове, яке після війни злилося з містом.

...в Рио-де-Жанейро...— Ріо-де-Жанейро — місто в Бразилії, адміністративний центр однойменного штату. Засноване поругальцями в 1531 р. З 1763 р. столиця віце-королівства Бразилія. З 1822 р. столиця Бразильської імперії. В 1889-1960 рр. — столиця Сполучених Штатів Бразилії. Займає відносно вузьку прибережну смугу, а також схили гір та пагорбів. Важливий торгівельно-фінансовий, промисловий і культурний центр країни. Розташований на березі бухти Гуанабара Атлантичного океану. Крупний морський порт. На початку ХХ ст. вже було містом-мільйонником. Місто отримало всесвітню відомість своїми щорічними карнавалами на Масницю.

...штат Парана на строительство железной дороги...— бразильський штат Парана, знаходиться на одній географічній широті з Ріо-де-Жанейро.

Назву отримав, по назві великої р. Парани, що протікає по західному кордону штату, слугуючи одночасно бразильсько-парагвайським кордоном. Площа – 199,6 тис. км. кв. На сході територія штату доходить до Атлантичного океану, на півночі межує з штатами Мату-Гросу та Сан-Паулу, на півдні з Санта-Катаріною. По території штату з північного-заходу на південний-схід проходить гірське пасмо Серра-Жерал, найвища точка 1260 м над рівнем моря. Понад атлантичним узбережжям тягнеться гірський хребет Серра-ду-Мар, найвища його точка 1889 м над рівнем моря. Сердня підвищеність території штату 200-700 м над рівнем моря. Адміністративний центр – місто Курітаба. На початку ХХ ст. по його території було прокладено залізничну гілку, що поєднувала Сан-Паулу з Курітабою, а останньою з південнішими штатами Бразилії. На початку ХХ ст. територія штату була вкрита вологими тропічними лісами і хвойними лісами араукарії, що зараз на 95 % вирубані. Маються степи. Основні заняття населення: лісопромисли, вирощування кофе, тваринництво, збір йерба-мате. На території штату в резерваціях мешкають індіанці гуарані.

...я очутився в штате Санта-Катарина... – Санта-Катарина – штат на півдні Бразилії. Площа – 96 тис. км. кв. Отримав назву по назві атлантичного острова Санта-Катаріна, що розташований біля його берегів. Територія штату розміщується між узбережжям Атлантичного океану на заході і аргентинським штатом Місьонес на сході. На півночі штат межує з штатом Парана, на півдні з штатом Ріу-Гранді-ду-Сул по річках Уругвай та Пелотас. Столиця штату – місто-порт Флоріанополіс. Ландшафт змішаний. Середня висота над рівнем моря 200-800 м. Найвища точка штату – 1321 м знаходиться на півдні гірської системи – Серра-Жерал в західній частині штату. По узбережжі Атлантичного океану тягнеться ще один гірський хребет – Серра-ду-Мар. В минулому територія штату була вкрита лісами, які в результаті хажацької вирубки в основному зведені. Для етнічного складу характерна велика кількість європейських і японських емігрантів. В штаті також мешкають кілька тисяч індіанців племені кайнганг, зібрані в резервації при постах Національного фонду індіанців Бразилії.

...забивая костыли... – йдеться про *костилі*, в розумінні товстих загострених стержнів з загнутими кінцями, які використовуються на будівництві залізниць для прибивання рейок до шпал.

...потемкинца Махоту... – йдеться про одного з учасників повстання на броненосці «Князь Потьомкін Таврійський» (12.06. – 25.06. 1905 р.). Під час задалегідь спланованого повстання, революційними матросами було захоплено бойовий корабель Чорноморського флоту. Матроси посланої на придушення повстання ескадри відмовилися (17.06) стріляти по бунтівному крейсеру. Згодом корабель направився в Румунію, де увійшов у порт Констанци і здався властям. Багато хто, з учасників повстання, остереігаючись репресій, не стали повертатися додому і розпорошилися по районам російської та української діаспори.

...в г. Розарио... – йдеться про місто *Розарио*, на р. Парана. Друге за розмірами місто Аргентини, після Буенос-Айреса.

...в провинции Санта-Фе... – Санта-Фе – рівнинна провінція в Центральній Аргентині, з однойменним містом. Розташована між річкою Параною на заході, та оз. Мар-Чикита на сході. Південну частину провінції складають пампаси.

...Добрался до Парагвайской границы... – на півночі Аргентини кордон з Парагваєм проходить по водах південноамериканських річок Пількомайо, Парагваю та Парани.

...Исходил пеши Мисионес... – йдеться про *Місьонес*, крайній західний штат Аргентини, що клином вдається в територію сусідніх Парагваю та Бразилії. Адміністративний центр – м. Посадес на р.Парана. Так як територія штату знаходиться у межиріччі річок Парани та Уругваю, його іноді називають Аргентинською Месопотамією.

...Два раза переходил мисианскую возвышенность... – Місьонеська підвищеність, одна з складових частин Бразильського плоскогір'я. Займає територію практично всього штату, підіймаючись на 200-450 м над рівнем моря. На півночі, на р.Ігуасу створює знаменитий водоспад Ігуасу (72 м заввишки, 2700 м завширшки).

...переехал реку Уругвай... – р.Уругвай – одна з великих південноамериканських річок. Довжина 2200 км. Площа басейну 307 тис. км. кв. Впадає в атлантичну затоку Ла-Плата. Сухохідна для морських судів до м. Пайсанду. Омиває береги трьох південноамериканських держав: Уругваю, Аргентини та Бразилії.

...в охоте на диких кабанов... – в лісах Південної Америки водиться три різноманітних види свиней. Перший – здичавілі *домашні свині*, завезені європейськими колоністами. Другий – *ошийниковий пекарі*, 40 см заввишки, чорнуватою окрасу з білою смугою на плечах, недорозвинутим хвостом і мускусною залозою в центрі спини. На задніх кінцівках всього три пальці. Третій – *каріланко*, або *танікаті*, що теж належить до сімейства пекарі, але більш крупніший, чорного кольору з білими нижньою щелепами та губами.

...в Тукуман. Там работал на Г.Э.Станции... – Тукуман (Сан-Мігель-де-Тукуман) – місто в північній Аргентині, центр однойменної провінції. Розташоване на р. Ріо-Дульсе неподілік від західних відрогів гірської системи Анд на висоті 500-600 метрів над рівнем моря. Засноване в 1565 р.

...Затем работал в провинции Энтре Риос... – Ентре-Ріос – провінція на заході Аргентини. Розташована між двох великих південноамериканських річок: Парани та Уругваю. Центр провінції – м. Парана. На півночі межує з провінцією Коррієнтес, на півдні вузьким клином досягає атлантичної затоки Ла-Плата. Характер місцевості рівнинний. Багато земель в долині р.Парана заболочені.

...узнал из газет, что дума сместила Николая II с трона... – йдеться про події, що сталися 28 лютого (11 березня) 1917 р. Тимчасовий комітет Державної думи (голова – М.Родзянко) у зверненні до народів Росії заявив, що він бере на себе організацію нової влади і до утворення Тимчасового уряду державне управління здійснюватимуть комісари із членів Думи. Більшістю голосів 2 (15) березня 1917 р. Петроградська Рада доручила формування уряду Думському

комітету. 2 (15) березня імператор Микола II зрікся престолу на користь свого брата Михайла, який 3 (16) березня 1917 р. теж відмовився від трону.

...к благочинному...— Благочинний – помічник єпископа в Російській православній церкві починаючи з XVIII ст. В обов'язки благочинного входить нагляд за духовенством ввірених йому церков та монастирів (благочинний округ), а також за нормами моралі пастви.

...без диктатури пролетариата...— Диктатура пролетаріату – в марксизмі визначення влади, яка встановлюється в результаті революції, що здійснюється робітничим класом на чолі зі своєю партією. Історичними формами диктатури пролетаріату в марксистській літературі називаються Паризька Комуна 1871 р., Ради, народна демократія. Досвід розвитку СРСР свідчить, що державна влада, яка утвердилася після Жовтневої революції (перевороту) 1917 р., насправді перетворилася на тоталітарно-бюрократичний режим. Подібні процеси мали місце і в інших країнах, що проголошували встановлення диктатури пролетаріату.

...вагранщиком...— йдеться про робітника-ливарника, що спеціалізується на роботі з *вагранкою*, шахтною піччю, яка використовується головним чином для плавки чавуну.

...в клуб Максима Горького...— Максим Горький (О.М.Пешков) (1868-1936) – російський радянський письменник, публіцист, громадський діяч. Основоположник соціалістичного реалізму. В 1890-х рр. близький до толстовців, в зв'язку з чим знаходився під негласним наглядом. Перші літературні твори публікує в 1892 р., і вже до 1900 р. отримує загальну відомість. З 1905 р. член РСДРП, більшовик, фінансував партію й організував закупівлю зброї під час революції 1905-1907 рр. В 1906 р. емігрував, входив до групи «Вперед». В 1913 р. амністований, повернувся в Росію, видавав соціалістичний журнал «Заповіти». Під час Першої світової війни – інтернаціоналіст. В 1917-1918 рр. редактор газети «Нове життя», близький до меншовиків-інтернаціоналістів, супротивник більшовицького уряду. В 1921 р. емігрував, з 1924 р. жив в Італії. З кінця 1920-х рр. виправдовував і пропагував політику Й.Сталіна, в 1931 р. повернувся в СРСР. В 1934 р. вибраний першим головою правління Союзу письменників СРСР. Помер при загадкових обставинах.

...на китобойном судне «Слава»...— йдеться про одне з суден радянської китобійної флотилії «Слава», всі суда якої носили найменування «Слава» відрізняючись лише порядковими номерами. Флотилія перейшла СРСР по репараціям від Німеччини і почала промисел в 1946 р. В 1956 р. флотилія була оснащена новими дизельними судами, що розвивали швидкість до 17,3 вузлів і могли догнати і вбити будь-якого кита в приантарктичних водах. Керівники і матроси флотилії «уславилися» варварським, цинічним знищенням рідкісних морських ссавців. Китобійний промисел був припинений в Радянському Союзі лише в 1987 р.

...агент Т.А.С...— йдеться про співробітника *Телеграфного Агентства Радянського Союзу (ТАРС)*, центральної державної інформаційної служби Радянського Союзу. Створена в 1925 р. для збору і постачання інформації в

засоби масової інформації СРСР, урядові та громадські установи. В 1992 р. на базі ТАРС було засновано Інформаційне Телеграфне Агенство Росії (ІТАР-ТАРС).

ЛИСТИ

Если Мария Продан жива она должна знать многое... – йдеться про *Марію Софронівну Продан*, сестру одного з гуляйпільських анархістів, активну учасницю замаху на життя станового пристава А.Караченцева в 1909 р. В.Антоні зустрівся з нею в 1966 р.

...Жаркий привет Вам от Ю.Г. и Артура...– йдеться про *Юзефу Генріховну Нефедову* (сестру В.Антоні) та *Артура Григоровича Ляпунова*, старшого сина В.Антоні.

...Шоб на мою волю, я б їх уже бив би у Вьетнамі. Бо шось міні здається, що вони таки затовчуть південний Вьетнам...– автор переживає з перебігу подій в другій індокитайській війні (1964-1975 рр.), що точилася між збройними силами США та ДРВ, підтриманої СРСР. В 1965 р. США ввели війська у Південний В'єтнам і взяли на себе ініціативу у веденні військових дій проти прокомуністичних партизан. На початок 1968 р. війна зайшла в патову ситуацію, жодна з сторін не могла досягнути поставлених завдань. В 1969 р. був створений Тимчасовий революційний уряд республіки Південний В'єтнам. В 1973 р. була підписана Паризька угода про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі. У 1976 р. було завершено об'єднання В'єтнаму в єдину соціалістичну країну – Соціалістичну Республіку В'єтнам.

...Дорогий Вікторе!...– йдеться про *Віктора Івановича Яланського* (1940-2004), гуляйпільського краєзнавця, внучатого племінника Н.Махна. Працював робітником на заводі “Сільмаш”. На початку 70-х рр., з власної ініціативи, відшукав першу дружину Н.Махна – А.Васецьку. Згодом, по переписці – другу дружину Н.Махна – Г.Кузьменко та дочку, О.Міхненко. Зустрічався на початку 1974 р. з В.Антоні в Нікополі. В соавторстві з Л.Верьовкою видав книгу “Нестор і Галина” (К., 1998).

...Нарешті, він видерся, побіг додому. А додому йому було десь два кілометри...– в своїх “Записках” Н.Махно теж згадує цей епізод. Згідно його версії подій, він провалився під лід не сам, а разом із своїм товаришем. До того ж хлопці не змогли самі вилізти на кригу, їх витягли люди, що позбігалися на крики. Нарешті, після пригоди, Нестор побіг не додому, а до хати свого дядька.

...Дивлюсь я на портрет Галини Андріївни, що ви мені прислали, й думаю, як багато перетерпіла вона, перестраждала у своєму невдалому житті...– йдеться про *Галину Андріївну Кузьменко* (1898-1979), дружину Н.Махна в 1919-1934 рр., активного учасника махновського руху. Народилася в сім'ї заможного селянина, колишнього жандарма. Отримала вчительських фах і викладала в Гуляйпільській гімназії. Вирізнялась українофільськими поглядами. Виконувала обов'язки особистого секретаря Н.Махна, в 1919 р. завідувач Шкільної секції культпросвітнього відділу ВРР РПАУ/м/. В 1920 р. голова Комісії протимахновських справ. З 1921 р. в еміграції. З 1945 р.

депортована в СРСР де довгі роки знаходилася в ув'язненні та засланні. Останні роки життя проживала і була похована в м.Джамбул (Казахстан).

...Дочка схожа на Нестора...– йдеться про Олену Несторівну Міхненко (1922-1992), доньку Н.Махна та Г.Кузьменко. Народилася в Варшаві. Середньою освіту отримала в Парижі (1931-1938). В роки другої світової війни працювала в Німеччині: перекладачем, креслярем на заводі компанії "Сіменс", лаборанткою лікаря-дантиста. В 1945 р. депортована в СРСР. Як донька Н.Махна довгі роки була на засланні, вражена в громадянських правах. В 1971 р. заочно закінчила Джамбульський гідромеліоративний інститут за фахом інженер-гідромеліоратор. Похована разом з матір'ю.

ДОДАТКИ

АВТОБІОГРАФІЯ ГРИГОРИЯ АНДРЕЕВИЧА ЛЯПУНОВА

(рукописний варіант)

...они обвинили меня анархо-синдикалистом...– Анархо-синдикалізм – течія в робітничому русі, що знаходився під впливом анархізму. Анархо-синдикалісти вважають найвищою формою організації трудящих профспілки (по французьки – синдикати; звідси синдикалізм), до яких і повинні перейти засоби виробництва. Синдикалісти виступали за тактику «прямої дії» (акти саботажу, бойкот, економічні забастовки і, як «найвищу форму» боротьби, загальний економічний страйк). Найбільше розповсюдження анархо-синдикалізм отримав на початку ХХ ст. Представники інших течій анархізму досить довго вважали анархо-синдикалізм ревізіоністським і опортуністичним рухом, «несправжнім» анархізмом.

...в корне был против анархических дивизий собранных по призыву П.А.Кропоткина...– автор допускає перебільшення. П.Кропоткін, видатний теоретик анархістського руху, проаналізувавши політичну і соціальну обстановку з початком Першої світової війни, дійшов до висновку, що анархістам треба підтримати перемогу країн Антанти, як менш реакційного табору, що викликало бурхливе невдоволення в низці анархістських організацій.

...я считал себя ан[архистом]-коммунистом...– Анархо-комунізм – соціально-політична, філософська і етична доктрина, що спирається на праці видатного теоретика анархізму П.Кропоткіна (1842-1921). Новий суспільний устрій мислився як вільний союз самокерованих громад. Всередині громад повинна панувати сувора регламентація обов'язків, обов'язкова для всіх праця і повне усупільнення не лише засобів виробництва, але й предметів вжитку. Передбачається ліквідація "аристократії розумової праці", як однієї з форм нерівності і вищих навчальних закладів, якщо в них не зможуть навчатися всі без винятку громадяни.

...социальную революцию...– Соціальна революція – одне з базових понять доктрини анархо-комунізму. Згідно неї всі революції діляться на політичні та соціальну. Перші призводять до зміни лише політичних еліт, при

залишенні капіталістичних відносин в економіці і держави. Соціальна ж революція має почати нову еру в розвитку людства і встановити новий суспільний бездержавний лад, де буде досягнуто повної свободи особистості від капіталу і релігії. Як поняття існує також в ідеології марксизму, де означає перехід від однієї до іншої політично-економічної формації.

...в департаменте Пайсанду...– департамент Пайсанду – один з 19 уругвайських департаментів, з центром в однойменному місті, заснованому в 1772 р. Розташований на заході країни, біля р.Уругвай.

НОТАТКИ Ф.КУЩА ДО ТЕКСТУ «АВТОБІОГРАФІИ Г.А.ЛЯПУНОВА»

...в Борисова Григорія... – йдеться про Борисова Г.К., на прізвисько “Жандарм”, одного з учасників анархістського підпілля. Пізніше, після 1911 р., вступив в переписку з В.Антоні, який вже мешкав у Південній Америці. Повідомляв останнього про гуляйпільські події, зокрема про арешт М.Півневої і загибель О.Семенюти.

...кущ барбарису...– йдеться про *барбарис звичайний* (*berberis vulgaris*), єдиний вид рослин родини барбарисових поширений в Україні. Рослина являє собою розгалуджений кущ з яйцевидними зубчатими листками на вкорочених гілочках в пазухах 3-х роздільних шипів. Жовті квітки зібрані в звисаючі китиці. Плід – червона ягода. Медонос, іноді розводиться в садах. Деревина використовується в токарних виробках, плоди в кондитерській справі.

...З ним приїхало 2 сини... – згідно спогадів А.Ляпунова разом з В.Антоні приїхало не двоє, а троє його синів: Артур, Аркадій та Володимир з родиною (дружина і двоє дітей).

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СОЮЗ м.ПАЙСАНДУ

...песо... – Песо – грошова одиниця Куби, Мексики, Колумбії, Філіпін, Уругваю та інших країн, що колись мали статус іспанських колоній. Назва походить від ісп. *peso*, букв. *вага*. Поділяється на 100 сентаво (центів). В назві грошової одиниці відображено той факт, що в XVI-XVIII ст. іспанці, в американських колоніях, ділили зливки срібла на рівні шматки – “песо” – і використовували їх замість грошей. В данному випадку йдеться про *уругвайське песо*.

ПРОМОВА ДЕЛЕГАТА РУСЬКОГО КОМІТЕТА ДОПОМОГИ РАДЯНСЬКОМУ ЧЕРВОНОМУ ХРЕСТУ м.ПАЙСАНДУ ПАНА Г.А.ЛЯПУНОВА

...Лет 800 тому назад...– автор проводить занадто вільні обрахунки. Напад збройних сил Монгольського улусу на східнослов'янські князівства стався в 1237-1240 рр., тобто не 800, а 700 років тому, відраховуючи від 40-х рр. XX ст.

...славянские княжества на которые разделялась громадная территория, что сегодня называется Россией...— на початку свого виступу автор використовує стереотипні притаманні великодержавному російському шовінізму. Як добре відомо, територія колишньої давноруської держави (держав) розташована на території ще двох, крім Росії, східнослов'янських країн: України та Білорусії.

...была атакована свирепыми и жестокими татарскими завоевателями...— сьгоднішня історична наука відкидає традиційні для історіографії ХІХ ст. закиди монголам, щодо їх виключної жорстокості та нелюдської поведінки. Також переглянуто погляди відносно ролі татар в походах монголів 1237-1240 рр. В ХІІІ ст. татари були щойно впокореним монголами степовим етносом, що зазнав потужних репресій. Його воїни, в якості покарання, використовувалися у вигляді штрафного угруповання на передових ділянках бойових дій. В провідний етнос Золотої орди татари вибиваються лише в кінці ХІV ст.

...вокруг великих князей, как Александр Невский, Дмитрий Донской и царь Иван Грозный...— всі три кандидатури, висунуті автором на роль видатних борців з татарською експансією досить сумнівні з точки зору сучасної історичної науки. Князь Олександр Ярославович (Невський) (1221-1263) – відомий як колаборант Золотої Орди і названий син хана Батия. Князь Дмитро Донський (1350-1389) зміг згуртувати російську націю, і виграв відому Куликовську битву (1380), але згодом програв війну хану Тохтамишу. Цар Іван Грозний (1530-1584) зміг перемогти і приєднати до Московського царства два татарських ханства, але зазнав потужної поразки від третього (Кримського).

...Адольфа Гитлера...— Адольф Гітлер (1889-1945) – фюрер і німецький канцлер (диктатор) Німеччини в 1933-1945 рр. Один з найбільш одіозних політиків в історії людства. Військовий злочинець, войовничий антисеміт.

...суть тело пятой колонны...— П'ята колона – широкоживане поняття, крилатий вираз, що означає ворожу, переважно фашистську агентуру. Під час громадянської війни 1936-1939 рр., в Іспанській республіці “п'ятою колоною” називалася агентура генерала Франко, що діяла в тилу, поки чотири колони фашистських інсургентів наступали на Мадрид. Під час другої світової війни “п'ята колона” – умовна назва фашистської агентури в різних країнах світу.

...с реакционным панславизмом прошлого столетия...— йдеться про панславізм, як течію в російській громадській думці другої половини ХІХ ст. Зародилась як реакція на поразку Росії в Кримській війні 1853-1856 рр. В основі – ідея корінної відмінності слов'янських народів від інших народів Європи. Висновок про необхідність союзу слов'янських народів на чолі з Росією. Ідеї панславізму розвивали М.Данилевський, М.Стахов, О.Кошелев. Як політична течія панславізм захоплював частину бюрократичної та військової верхівки (граф М.Ігнат'єв, князь В.Черкаський, генерали М.Черняєв, М.Скобелев, Р.Фадєєв). В кінці ХІХ ст. ідея панславізму переживала кризу і занепад. Деяке пожвавлення ідеологія зазнала напередодні першої світової війни, як реакція на пожвавлення німецької експансії.